

*Kereszténység, mítosz, racionalizmus**Megjegyzések Molnár Tamás A pogány kísértés című könyvéhez*

alán a fönti három fogalomkörrel lehetne jellemezni a nemrég elhunyt, idős filozófusprofesszor kései művét. Fölfogásának értelmezése nem könnyű. Keresztény gondolkodónk ugyanis az újpogányságban látja a kereszténység veszélyes ellenségét. Ez az, ami engem zavarba ejt, egyúttal azonban hasznos összevetésekre is jó alkalmat nyújt.

A szerző két dolgot állít. Az egyik a kereszténység fokozatos meghódolása bizonyos racionális újításoknak. A másik, hogy az újpogányság a hagyományos mítoszokat használja föl a keresztény gondolkodás ellen. Szerinte ez az oka annak a szellemi, lelki, kulturális hanyatlásnak, melyet mi is tapasztalunk a nyugati világhoz való vissza-kapcsolódásunk óta.

Ez a hanyatlás kétségbevonhatatlan tény, ebben neki teljesen igaza van. Nekem csak az a bajom, hogy én az atlanti világ modern törekvéseit és csődjeit nem a hagyományos mítoszok fölújításában, a kereszténység gyöngülését pedig nem a racionalizálódás felé fordulásban látom. Azonkívül: miért volna igaz, hogy minden pogány, ami nem keresztény? Egyáltalán nem vagyok biztos abban, hogy összes válságunk leírható ezzel a két kategóriával. Molnár mégis úgy értelmezi – idézem –: „A pogány mítosz jobban ellenáll az idő vasfogának, mint – minden igazsága dacára – a keresztény vallás. A mítoszban mindig jelen van a természet a kimeríthetetlen misztériummal együtt. A mítosz közvetítők nélkül értelmezi az elsődleges emberi tapasztalatokat, és befolyásolja az emberek lelkét... A keresztény vallás viszont, amely kényesen egyensúlyoz a hit és ész metszéspontján, mindkét területen megköveteli az emberi együttműködést. Nincs támogató természet, amelyre az emberek a megértés során támaszkodhatnak; a kereszténység mindenkitől elvárja, hogy önálló erőfeszítést tegyen arra, hogy az ész és hit fényénél megértse létezését. Ezért nélkülözhetetlen az egyház... A természet helyébe tehát egy intézmény lép... Egy intézmény vagy intézményesült közösség azonban azzal a kockázattal jár, hogy túlzottan racionálissá válik.”

Van ebben az aggodalomban igazság.

Én mégsem abban érzem a kereszténység hathatós működésének veszélyét, hogy „racionálisabbá válik”. Én az ősemberi animizmus tovább élését tartom korszerűtlennek. Molnár nyilván a szakralitás megszakadásának ítéli, hogy az Egyház igyekszik társadalmi, tudományos kérdésekkel szembenézni. Talán a korai keresztény vagy középkor világtól elzárkózó, az „én országom nem e világra való” krisztusi követelmény teljesítését tartaná ideálisnak. Ez viszont, azt hiszem, tiszta anakronizmus volna. Pedig, úgy látszik, ezt gondolja: „A kutatók megegyeznek abban, hogy a kereszténység és a modern világkép közötti szakadás Galilei korában, talán éppen az ő munkássága nyomán következett be. A keresztény világkép még arisztotelészi volt, ami azt jelenti, hogy a keresztények Arisztotelész nyomán úgy vélték, az égitesteket eleven szellemek vagy istenek mozgatják... Galilei és előtte Kepler ezzel szemben mechanikailag

értelmezték az égi mozgásokat. A természet többé nem szolgálhatta az emberi képzelet-erőt az Istenhez vezető útján.”

Ebben a következtetésben érzem az ellentmondást Molnár elképzelésében. Most melyik igaz: a természet valódi megismerésére tett első természettudományos lépések vagy egy túlhaladott filozófiához való ragaszkodás? Molnár helyesnek tartja a természettől való elszakadást és ez által a krisztianus hit megerősödését, vagy éppen abban találja meg a bajt, hogy a megismerés, mely Aquinói Szent Tamás szerint is az Alkotó adománya az embernek, az észet helyezi előtérbe? Okfejtésének számomra ez a legnagyobb kérdőjele. Abban egyetértek vele, hogy tisztán ésszerű társadalom, művészet, vallás élet- és értékellenes. Valójában ilyen sosem volt, aki megpróbálkozott ilyen egyházzal, például Dávid Ferenc, végül is nem volt képes pusztán erkölcsi katekizmussá szűkített reformját a katolicizmussal vagy a kálvinizmussal szemben versenyképessé tenni. A mitikustól megfosztott vallás, kultúra valóban „kiszáradásra” van ítélve, ahogyan ezt Molnár Tamás is látja. A híres, közismert Bultman–Jaspers-vitában először az eszemre hallgatva, Bultmannak, de erősödő ösztöneim és ismereteim következtében Jaspersnek adtam igazat.

De csak egyetlen „igaz” mítosz van, Jézusé, amint szerzőnk gondolja? Nem jár messze az igazságtól, hiszen a számos alapvető mítoszt megőrző Ószövetség ereje, tehát a zsidóság hite tartósabbnak bizonyult még a szétszórtságban is, mint az egyetlen mitikus eseményt magában foglaló Evangéliumoké. Régóta azt gondolom, hogy a kereszténységet nemcsak a fölvilágosodás, a tudományos gondolkodás gyöngítette meg egészen a gyökeréig, hanem a központi, a Krisztus-mítosz elhalványodása is.

És lehet, hogy egy embert föl lehet támasztani, de egy mítoszt, ha fokozatosan kiszorul a korszellemből, nem. Persze én az emberiség összes megismerhető, elterjedt mítoszáat ilyen létfontosságúnak érzem, nem csak a jahvista vagy a keresztény őseeményeket. Ezért is győzött meg Jaspers a maga mítoszt követelő vallásos egzisztencializmusával. Az, amit a német filozófus a mítoszok „metafizikai rejtjeléről” mond, éppen ezért nagyon is megfontolandó, hiszen a misztériumszerű lét így jobban megközelíthető az ember számára, mint a szükségszerűen egyoldalú tárgyi gondolkodás. A létet valóban nem lehet csupán az ész eszközeivel kellően értelmezni. Erre alkalmasabb a mítosz vagy a művészet. Különböző is sok a hasonlóság a kettő között. A keresztény teológiában talán az is baj volt, hogy a Szentírás mítoszait vagy nem tartotta mítosznak, hanem valóságnak, vagy legtöbbször ragaszkodott egyetlen, szinte kizárólagos értelmezésükhöz.

Ami ma az atlanti világban vagy a magyar szellemiségben, kultúrában megoldhatatlan betegségnek, válságnak tűnik, Molnár Tamás szerint különös módon az ógörög, orfikus vagy asszír–babilóniai és egyéb mítoszok visszacsempészésében leli magyarázatát. Ez nem egyéb, mint a természet imádata, ennek hagyományozott formája a mitikus alkotás és gondolkodás. Molnár azt mondja: „A kereszténység hatalmas teljesítménye, amely azonban nagy kockázatot is hordozott magában, az a forradalmi javaslat volt, hogy fosszák meg szentségétől a világegyetemet, s mindent, ami szent, Istenben összpontosítsanak. A keresztény világkép így kettéhasítja a valóságot: szükségszerű Istenre és esetleges világegyetemre... A katolikus filozófia a történelem során mindvégig fölismerte ezt a megosztottságot az ész, illetve a hit hangsúlyozása között; mi több, mindig kísértést érzett arra, hogy a dogmákat, a tanítást és a gyakorlatot össz-

hangba hozza a tudomány és a társadalom állapotával... Sok mai valláskutató szerint ez a modern világ egyik legnagyobb tragédiája.”

Ez aztán a meglepetés!

Szerzőnk a teljes változatlanság híve? Zavartnak, naivnak érzem magam. Én abban a sok értelmiségi által elfogadott közfelfogásnak éltem, hogy az Egyházat éppen a „megkövesedése” távolítja el a modern életmódtól. Most kiderült: a természet szentségének és a modernizációs eredményeknek, amilyen a szabadgondolkodás, a női egyenjogúság, a nem etnikus gondolkodás, a parlamenti államszervezettség, a lelkiismereti szabadság elismerése aláassa a hit alapjait. Molnár Tamás könyvének ennek ellenére az az újdonsága, hogy nemcsak az újpogányságot, hanem a vallásos embert, a teológusok egy részét, az Egyház ilyen vagy olyan törekvését is Európa lelki-szellemi leépülésének előidézőjeként kritizálja. Túllépve azon az egyoldalú retorikán, hogy az ember elhagyta Istent, ezért kell fizetnie az évszázados válsággal. Szakít azzal a szembeállítással is, hogy a zűrzavar korát a hit és az ész párviadala okozza. Ő a pogányság visszatérésében jelöli meg a romlás eredetét. „A legalapvetőbb pogány tétel szerint a világmindenség hierarchiájának csúcán egy elvont létező áll – ezt hol Végtelen Szellemnek, hol Első Elvnek, Eredeti Mozgatonak vagy egyszerűen Egynek nevezik –, amelynek szellemi lényegéből az összes többi szellem részesedik, beleértve az emberi lelket is.”

Molnár szerint minden pogány, ami nem keresztény: a buddhizmus, a hinduizmus, mohamedanizmus, mert ezek közül egyik sem fogadja el, hogy a legnagyobb mítosz, Isten emberré válása Krisztusban valóban megtörtént. Tehát itt kezdődik a történelem. S ha már ezt a fogalmat leírtam, foglalkoznom kell Molnár történelemfölfogásával is. Ha jól értem, az ember megjelenésének folyamatában csak egyetlen cél vagy út lehetséges, a kereszténységé. Azt persze Molnár is elismeri, hogy „a kereszténység nem kész történelemfilozófiával jött létre”. Mégis úgy gondolja, „Marx és Hegel racionalizmusa, túlzásaival együtt is, a kereszténységből nőtt ki”. Ebben igaza is van, hiszen nem volt még elmélet, amely akár az ó-, akár az újkorban megjelölhette volna, mi az ember lát-szólag mindennapi részletekbe merülő, mégis egy irányba haladó útja. Isten országának evangéliumi üzenete adott aztán minden más elméletnek lendületet. Az egyenes vonalú mozgás képzetét, értelmét és nem a változatlan körforgását, ahogyan ezt a görögök, hinduk, párszik, primitívebb kultúrák is gondolták. Giambattista Vico, Oswald Spengler és Arnolt Toynbee nem látnak módot arra, hogy ilyen meghatározott végkifejlet felé haladna az, amit az ember tesz, illetve ami az emberrel történik. Ők egy-egy civilizáció sorsát igyekeznek az ókorral kezdődő tapasztalatok alapján leírni, s ez bizony inkább a növényi csírázás, kibontakozás, termés és hervadás biológiai mintájára a véget látja bekövetkezni. Nietzsche „az örök visszatérésben” találja meg a történesek metafizikáját. Az *Imígyen szóló Zarathustra* Übermensché is valami efféle „fejlődés” gyümölcse kell legyen, hiszen Nietzsche szerint az emberiség csak arra való, hogy sokaságából a lángész kiválasztódjék.

A történelem mozgása számomra is nagy kérdőjel. Haladunk valami jobb felé, ahogyan megváltók, jószok, gondolkodók remélték, vagy csak tenyésziünk, mint a kozmoszban a természeti lények: állatok, félig-növények és vegetációk? Jelenlegi európai és hazai válságunk most már inkább hanyatlásnak, mint új korszakot megelőző viharos hullámszárnak látszik. A bajt nem pusztán a kereszténység vagy a többi vallás egy hely-

ben topogása okozza. Új eszméink nincsenek! „A múlt csak példa legyen most” – ahogy Kisfaludy Károly figyelmeztet. Molnár Tamás azt vallja: „A mi szempontunkból ezek az események arra utalnak, hogy a keresztény civilizáció az ész mint a megértés és értelmezés legfontosabb képességének használata révén fokozatosan deszakralizálódik. Ám láttuk, hogy mások – köztük René Guénon, C. G. Jung, Mircea Eliade, René Girard, Claude Lévi-Strauss és Gilbert Durand – nem lassú folyamatról, hanem „katasztrófális szakadásról”, „metafizikai katasztrófáról” beszélnek. Molnár ezzel kapcsolatban idézi az olasz Giuseppe Tuccit, a hindu és tibeti gondolkodás szakértőjét: „A Nyugat tulajdonképpen, mintha csak jelen hajlamaira utalna, az emberi történelemben mindeddig páratlan, új szót eszelt ki, az 'intellektuális'-t – mintha lehetséges volna olyan embertípus, amely csakis a tiszta értelemmel azonos.”

Szerintem éppen arról van szó, hogy az ember – hiába büszkélkednek az ellenkezőjével teoretikusok és jó szándékú etikusok – csak kis részben értelmes lény. Sokkal erősebb benne az ösztönök készítése. Ezek között legerősebb a Nietzsche-féle „Wille zur Macht”, de ugyanilyen, ha még ennél is nem általánosabb a birtoklási ösztön. Erich Fromm híres könyvében, a *Birtokolni vagy létezni* (To have or to be) címűben kétféleképpen értelmezi kultúránk alighanem legmeghatározóbb mítoszát, Ádám és Éva történetét. Az mondja, ebben egyrészt a hatalomról (Isten parancsot ad az ősszülőknek), másrészt a szabadság és gondolkodás felé való elindulásról van szó, ha nem egyoldalúan magyarázzuk, mint szokás. Fromm az utóbbit tartja távlatilag, tehát a jelenben is helyesebbnek. Az ember a szabadság lénye, azonos a szabadságával. És ma valahogyan abba a botrányba ütközünk, hogy a szabadság veszélyesebb (rosszabb?), mint a diktatúra. A nyugati országokban, ahol 1945 után megszűnt (a németeknél, franciáknál, spanyoloknál, portugáloknál, olaszoknál) az ember engedelmes szolgává alázása, ez az összevetés nem vezet arra a drámai különbségre, mint nálunk vagy a szovjetizált országokban.

Furcsa módon megsejtettem ezt, mikor Illyés ellenverseként az *Egy mondat a szabadságról* című munkámat megírtam. Megsejtettem, de nem tudtam. Heidegger szerint a szabadság egyenlő az igazsággal. De az a szabadság (általános választójog, parlamenti kormányzás, hatalmak megosztása stb.), amelyben ma élünk, inkább látszatnak, legjobb esetben anarchiának tűnik. A kiszolgáltatottság, a magunkra hagyottság érzése sokkal nagyobb, mint a lehetőségek kihasználása, pedig a mai, független Magyarországon éppen erre számítunk, ezt szeretnénk kultúrában, civilizatorikus berendezkedésben elérni, sőt élvezni. Ehelyett inkább a tehetetlenség kerít hatalmába, mintha a kezek, a formák, melyek a zsarnokság összeomlása után megnyíltak előttünk, üresek volnának.

Arra szeretnék évek óta választ találni: miért? De még csak nevet sem tudok adni annak a helyzetnek, amelyben élünk, írunk, cselekszünk, céljainkat keressük.

Molnár Tamás mintha tudná, mi történt, történik Európával és a modern emberrel. Ő a vallás alapján áll, láttelete tehát szükségszerűen hitbeli. Nem tudom, teljes mértékben elfogadhatom-e, amit állít, tehát azt, hogy – idézem – „a deszakralizáció nem állt meg a nyugati keresztény civilizációnál, hanem kikezdte magát a keresztény vallást is”. Akár teológus is lehetne, olyan finom árnyalatokkal részletezi tételét. „A zsidó vallásban a valóban isteni Isten transzcendens maradt, nem tartott igényt isteni címre sem Mózes, sem a próféták, sem a várt Messiás, s mások sem tartották

istenségnek őket... A kereszténységben azonban ez a minta jelentősen megváltozott. Az Isten alkotta embert, a viszonylagosságá vált abszolútumot, a végessé vált végte-
lent, a személyessé és emberivé vált transzcendenciát igaznak és ténylegesen létezőnek
nyilvánították... A kereszténység a testté vált Isten alakját azután a történelem tanú-
bizonyosságával és doktorok és zsinatok pontosan megfogalmazott, kifinomult, rendsze-
res teológiai és filozófiai gondolatmeneteivel övezte.” A deszakralizáció ennek vetett
véget, az új pogányság pedig lehetetlenné teszi az eredeti hithez való visszatérést.
Ezért reménytelen Molnár szerint Heidegger egzisztencialista teológiája is, mert „nem
az egyistenhit vagy a vallás megerősítésére törekszik”. Heidegger az Isten helyett a lét-
hez való visszafordulás híve, így aztán nem lehet szó kinyilatkoztatásról. Márpedig, mond-
ja Molnár, a deszakralizáció nem állítható meg másként, csak ha az egyensúlyt meg-
teremtjük Krisztus isteni és emberi mivolta között. És mivel a Nyugat civilizációja
pontosan az ellenkező irányba tart, erre nincs semmi remény.

Én nem utasítom el ezt a kórismét, hiszen Molnár gondolkodásmódján belül tel-
jesen érthető. Még ha – óvatosságból – hitelveit egyszerűen csak egyik nyelvezetnek
tartom ama sok közül, melyek vallások és filozófiák műszavaiként szolgálnak. Ebben
az értelemben én, azt hiszem, másként beszélek. Fölfogásunkban mégis van valami
közös: az, hogy racionális világunk nem lehet szerves egész mítoszok nélkül. A mí-
tosz az ember animista lelkületének legértékesebb hordozója. Ilyenformán ad fogódzót
mindenféle kiüresedés, egyoldalú racionalizmus, nihilizmus ellenében. Így vált elke-
rülhetlenné, hogy a XX. század gondolkodói és írói válaszütt elé jutottak. *A mo-
dern művészet választása* című esszémben évekkel ezelőtt tisztán láttam, hogy a szel-
lem vagy tovább merül a semmi-filozófiákba, mint Beckett vagy Ionescu, Genet, vagy
az ősi tragédiák mítoszi alapjainak átértékelésével újragondolja az ember igazi sorsát.
T. S. Eliot, Nagy László, Juhász Ferenc, Cocteau, Picasso, Gide, Sartre, Camus,
Sztravinszkij, Bartók és az etnológusok egész sora ezt az utat járta be. A kört nem
szűkítették le a bibliai őstörténetekre (bár Pilinszky ezt is megtette az *Apokrif-*
ban, Gide *A tékozló fiú visszatérése*ben). A *Trisztán és Izolda*, a kelta *Halászkirály*,
az ógörög *Oidipusz király* és *Antigoné, Elektra, Odüsszeusz* mind-mind modern szín-
padi, filmes vagy mint Joyce esetében, regényformát kapott. Ehhez járult még, aho-
gyan az én nemzedékem visszanyúlt Bartók és Kodály nyomán a magyar népdal-
hoz, a – nevezzük így – „népi imaginizmust” megteremtve. Ezek voltak az utolsó
remények, hadállások. Azt gondoltuk, a diktatúra halála után ezeken alapul majd az
új élet.

Ezzel számolt le a „Le az elitkultúrával, éljen a szórakoztatóipar!” jelszavát han-
goztatva a hidegháborúban győztes amerikai szellemi, etikai, közgazdasági nihilizmus!
Mindent: filmet, festészetet, drámát, még a legklasszikusabb műveket is sikerült a ba-
nalitás szintjére süllyeszteni. Nem siránkozni akarok. Inkább valami megingathatlan
támpontot találni.

És ez semmi más nem lehet, mint az érték. Az érték görög filozófiai értelmezé-
sének újräfölismerése. Az érték, melyet művészet, gondolkodás, vallás, tudomány – bár
önmagában érzékelhetetlen, mert metafizikai síkja van – minden züllés, rombolás el-
lenére elevenen tart. Ez vonatkozik arra a kényes tartományra is, amely anyanyelvün-
ket fogja körül. Semmi sem jelképezi jobban a kulturális, civilizációs változást, mint
ami a nyelv világában történik, sőt úgy érzem, le is zajlott. Éveken át lehetségesnek

tartottam, hogy a nyilvánvaló változással fölvehetjük a harcot. Ma már tudom: olyan dinamikájú a változás, mert a lélek állapotában gyökerezik, hogy tudomásul kell venni: a magyar nyelv nagyobb átalakuláson megy át anélkül, hogy valaki vagy valakik beleavatkoznának, mint amikor a nyelvújításban egész sor új szót vagy kifejezést erőszakoltak bele az írásba és beszédbe. Az új magyar nyelv közös alkotás: mindenki részt vesz benne, a javítások, helyreigazítások ezért hatástalanok. A mai 20–30–40 évesek merőben más szókinccset, mondatszerkezetet, szólásmódot, metaforát, szimbólumot használnak, mint mi, 50–60–70–80-as korosztályhoz tartozók. Ahogy én is írok, már-már archaikus ahhoz képest, ahogy a fiatalok fogalmaznak.

Nyelvművelés?

Lehet, hogy túlzok, de aki efféléről beszél, nem tudja, milyen kimérával akar megküzdeni.

A nyelv alapvető átalakulását is beleértve, de visszalépve a magyar kultúra, irodalom, képzőművészet, zene, színház, előadóestek, táncbemutatók válságjeleihez, minden rendkívül zavaros. Mit tennék, ha én volnék a kulturális miniszter, költőként, hozzáértőként, aggodalmaskodóként? Semmi mást: a túlélésre rendezkednék be. Ahogy a fák ősszel beszűntetik a nedvkeringést, hogy télen szét ne robbanjanak a fagytól. Ez azt is jelenti: jelenleg nem vagyunk képesek a líra, a regény, a novella, a festészet, szobrászat, zene, tánc iránti elenyésző érdeklődést megváltoztatni. Ha nem ismerjük el, hanem becsukjuk a szemünket, fülünket a kommersz győzelme előtt, nem is maradhat erőnk, hogy ha bekövetkezik a fordulat, mert az ösztön indítékai ezt megkövetelik, megkezdhetjük azt, amit talán úgy nevezhetek: modern reneszánsz. Magam is meglepődöm most, mikor erre a következtetésre jutok. Pedig már az 1982-ben írt *Apokalipszis* című versemben sem tudtam másban reménykedni, sőt hinni:

*Szürkületre nem jön reggel,
estére nem száll virradat,
most éjfél felé másznak a mutatók,
nyílik a sötétség murvás szárnya,
terül Európára sötét árnyék,
a világra fekete burok.*

*És nem tudjuk, mikor van éjfél, mikor tavaszidő,
mikor a szerelem évada, mikor a bujaságé.
Mert elözönlenek a gépek,
géppuskák, rakétaszárnyas cápák,
szín nélküli napok, holdak fekszik meg a belünket,
és nem tudjuk őket kiokádni
csak epénkkel, májunkkal egyetemben.*

*A hánytorgástól hasztalan igyekszünk
meglátni az első tiszta madarat,
meghallani az első hullám jelét a parton,
midőn úszósziget köt ki új magvakkal,
újfajta állatokkal, igékkel.*

*Akkor majd énekel part,
énekel megmaradt csontunk,
és vesszük a kenyeret és a húst,
vesszük a forrásvizet, és adjuk egymásnak,
mintha újraöntött volna az őszöreg nap.*

*Bebábozódva, penészben, mérgezetten,
várakoztatok minden emberi remények, héj-alatti rügyek,
várakoztatok.*

TÖRNAI JÓZSEF (1927) Budapesten élő költő, író, műfordító. A *Hitel* főmunkatársa. Legutóbbi kötete: *Csillagapám, csillagapám*. Összes versek 4. kötet (2011).